

ZEITGEIST! SIGNALEMENTER AF TIDENS DUBIØSE TRAFIK

Ph.d.-studerende, cand.theol. Michael Agerbo Mørch

Introduktion¹

For os, der er optagede af at nå vores samtid med evangeliet, er en kontinuerlig beskæftigelse med at indkredse »tidsånden« afgørende, fordi »mennesket er nemlig et miks af uforanderligt og foranderligt«, så der for nogle af os »ligger et arbejde med at lære de specifikke træk ved samtidens menneske at kende« (Pedersen 2009, 168).

I denne artikel vil jeg give en række bud på, hvad der rører sig i tiden, uden på nogen måde at prætere en udtømmende beskrivelse. Det er derimod intentionen, at artiklen skal tjene til inspiration og debat, så teologer, prædikanter, evangelister og andre kirkefolk kan få en større forståelse af, hvilken samtid vi arbejder i.

Ånden, der virker

Men lader tidsånden sig overhovedet indkredse og bestemme? Det lader sig i hvert fald gøre at sige *noget* om tidsånden, selvom beskrivelsen hverken kan være fyldestgørende (synkront) eller definitiv (diakront). Jeg finder det tilmed

vigtigt at skelne mellem samtidsanalyse og tidsåndsanalyse. Samtidsanalysen er et sociologisk værktøj, der deskriptivt opregner en række karakteristika ved en given tid. En tidsåndsanalyse derimod er teologisk. Der er nemlig altid noget i tiden, som kun lader sig afsløre, hvis vi ser teologisk på sagen, jævnfør Ef 2,1-3. Paulus beskriver menneskets virkelighed og vilkår således, at man uden Kristus er styret af denne verdens tidsalder og af en bestemt ånd. Selvom det er virkeligheden for mennesket uden Kristus fra syndefald til nyskabelse, så er der intet i vejen for at hævde, at den u lydige ånds bestemmelse giver sig udslag på forskellig vis til forskellige tider og på forskellige steder. Tidens ånder må derfor teologisk forstås som *epokale* udslag af den Tidsånd, der råder i denne verden.

Udfordringen er så, at denne modstand mod Gud, som er gennemgående og stabil, tager sig fluktuerende ud, når vi skal beskrive den. Søren Kierkegaards ofte citerede fyndord, »Den, der gifter sig med tidsaanden, bliver hurtigt enke-mand,« er en modernistisk, homogen for-

ståelse af tidsånden, som i dag bedst tjenes ved at blive parkeret. I dag gifter vi os ikke med tidsånden i singularer forstand, men lever åbne, polyamorøse forhold til mange slags ånder i tiden. Tidsånden gives ikke længere monolitisk, men der er mange ånder i tiden, der kæmper om vores gunst og opmærksomhed.

Det giver os fra starten en opgave, som har et dobbelt forhold: Vi skal på den ene side forsøge at indkredse nogle signalemerter af tidens ånder og derigennem angive, hvilke udfordringer der i vores tid er særlige for kirken, og vi skal på den anden side holde os for øje, at en totalbeskrivelse ikke er mulig, for i det øjeblik en kortlægning forelægges, vil den enten fragmenteres yderligere eller erstattes af noget nyt.

Sidste indledende bemærkning: Sekulariseringen af den Vestlige verden foregår med så hastige skridt, at det kan være svært at følge med, når man er optaget af at beskrive samfundet. En af sekulariseringens væsentligste udfordringer for kristendommen er, at vi nu oplever kristendommen som utroværdig og måske endda illegitim (Taylor 2007). Den amerikanske præst Timothy Keller udfolder indsigtfuldt, at kristendommens ikke-ekspliciterede utroværdighed også har sit tag i mange kristne:

The Reason for God also does not address many of the *background beliefs* that our culture presses on us about Christianity, which make it seem so *implausible*. These assumptions are not presented to us explicitly by argument. Rather, they are absorbed through the stor-

ies and themes of entertainment and social media. They are assumed to be simply *'the way things are.'* They are so strong that even many Christian believers, perhaps secretly at first, find their faith becoming less and less real in their minds and hearts (Keller 2016, 5).

Artiklen her vil nu være et forsøg på at beskrive en række af disse »background beliefs«, som er *kellersk* for »tidsånden«. Det er dem, som udgør den særlige udfordring for vores kontekstualisering af evangeliet netop nu.

Signalemerter af tidsånderne

Min beskrivelse af de følgende signalemerter af tidsånden er inddelt i to grupper: sociale og individuelle forhold. Jeg har lagdelt sociale forhold i fire punkter – filosofiske forhold, sociologiske og psykologiske forhold, sociale medier og politiske forhold – og lagdelt individuelle forhold i forhold henholdsvis sekulært og religiøst betragtet. Med denne taksonomi ønsker jeg ikke andet end at skabe større klarhed og give en håndsækning til at skabe overblik over et fortættet vildnis.

Sociale forhold

Filosofiske forhold

For det første er tiden (stadig) kendetegnet ved en udpræget grad af pluralisme. I Danmark kan pluralisme dokumenteres empirisk inden for etik, religion, politik og kultur. Den mangfoldighed er vigtig at notere sig, da vi (stadig) ikke skal mange år tilbage, før vores land kunne betegnes som en enhedskultur på alle nævnte

områder minus politik. Etisk, religiøst og kulturelt var landet homogent i en sjælden set grad, og vores nuværende kirkestruktur er født ind i denne enhedskultur (Nikolajsen 2017, 9-15).

For det andet er tiden (stadig) præget af sandhedsrelativisme, som i nogen grad er informeret af førstnævnte pluralisme. Da mennesket i renæssancen for alvor begyndte at strides om virkelighedsopfattelsen, medfødte det ikke alene fraktioner og tribalisme, men også en begyndende skepsis over for sandhedspostulater, som ethvert religiøst system er bygget op omkring. I vores tid er det øjensynligt særligt moralen, som er underlagt relativismen, og kristendommens mangfoldige bud til ret livsførsel er derfor hårdt presset i dagens Danmark. De seneste cirka femten år har vi set en begyndende selvmodsigelse tone frem, nemlig tolerancens intolerance (Carson 2012). Hvor undersøgelser i midten af 1990'erne viste, at LGBT-miljøet overvejende mødte skepsis fra befolkningen, var det bare ti år efter overvejende positivt respons, som befolkningen udtrykte over for LGBT-grupperingers rettigheder. Det har så medvirket til, at folk, der er kritiske over for visse rettigheder til seksuelle minoriteter, bliver set på med større og større skepsis – hvis ikke foragt. På særligt ét område er der en spøjs afvigelse fra den udbredte sandhedsrelativisme, nemlig i den omfattende kritik af islam, som særligt udtrykkes i den offentlige debat og på sociale medier. Det hævdes stadig, at ingen har hele sandheden, men konservativ islam har tilsyneladende ingen del i sandheden overhovedet (se fx Pittelkow og Jespersen 2006).

For det tredje er der en stigende videnskabsdyrkelse, som også kan ses som en (selv)modsigelse til sandhedsrelativismen. I visse mindre fora er der udpræget skepsis overfor de etablerede institutioners vidensmonopol (fx i nogle gruppers afvisning af vaccineanbefalinger eller skepsis overfor klimaprognoiser), men generelt er tilliden til videnskaben stor. På mange måder er 1800-tallets lystige fremskridtstro tilbage, særligt hvis man inkluderer de mange løfterige utopier, som teknofetichismen fra Silicon Valley dagligt udsteder. En modstrøm er det stigende økologiske fokus, som til dels stadig er et storbyfænomen – men måske er det allerede *outdated* at se en diskrepans mellem disse to?

Pluralismen kan både anskues som en udfordring og en mulighed for kirken. Klogest er det nok at betragte det som en mulighed, hvor kirkens egenart kan tydeliggøres og missionsindsatsen kan styrkes. Mere entydigt negativt er sandhedsrelativismen, som besværliggør frugtbare samtaler om Jesus som verdens Herre. Videnskabsdyrkelsen er hovedsageligt en udfordring, fordi den delvist bliver båret frem af et materialistisk verdensbillede og en meget negativ forståelse af kristendommen – særligt med påstande om irrationalitet og konservatisme (se fx kap. 8 i Dawkins 2006).

Sociologiske og psykologiske forhold

Urbaniseringen foregår med høj hastighed, og det medfører en konstant forandring af det demografiske billede. Udkantsdanmark var i første omgang en deskriptiv term, som blot betød, at også

et lille land som Danmark mistede sin umiddelbare sammenhængskraft. Men tilstrømningen til byen har dog ikke medført større integration af diverse grupper, tværtimod. Her ser vi omvendt, at den øgede urbanisering samler folk i assimilerede grupper, som er kendetegnet ved socioøkonomiske forhold. Denne fragmentering kan også ses på kirkebænkene, hvor gudstjenestedeltagerne sjældent afspejler sognets mangfoldighed.

Et anden forhold, der træder tydeligt frem, er den udbredte perfektionskultur, som hersker. Perfektionsbegrebet er tæt forbundet til identitet, hvorfor det er identitetsmarkørerne, som søges forfinet. Kroppen har vores bevågenhed, så vi dyrker fitness, spiser sundt, klæder os elegant osv. Paradoksalt nok er den muskuløse krop idealet i en tid, hvor færre og færre har brug for det. Ud over kroppen er det rigtige studie- eller arbejdsvalg, den unikke rejse, fremstillingen på sociale medier (særligt billedmedier som Facebook, Instagram, Pinterest, Snapchat osv.) og vores relationer steder, hvor vi kan slibe vores identitet til. Identitet er i flux og aldrig hvilende, hvorfor enkelte opponenter modbølger kan ses, men disse oprør har endnu ikke sat afgørende præg på samtidens jagt på perfektion.

Den manglende mangfoldighed på kirkebænkene er selvsagt en udfordring for et fællesskab, der ønsker at være bredt favnende. Perfektionskulturen er både en mulighed for at forkynde friheden i selvforglemmelsen (Brinkmann 2014) og den befriende identitet, der kan findes i at være uperfekt, men skabt og elsket af Gud, og en udfordring, da denne trend

naturligvis også præger kirkerne (Keller 2014).

Sociale medier

Et ord mere om de sociale medier. Konceptualiseringen af en hel generation som »SoMe« må få os til at spørge: Hvorfor bliver folk på disse platforme, når talrige undersøgelser har vist, at folks selvbillede lider skade af det? Tre generaliserende bud:

For det første skyldes det »FOMO« (*fear of missing out*). Vi frygter, at vi mister vores plads i det meningsgivende fællesskab ved at melde os ud af de relationelle onlinefora, og den frygt for kontroltab gør, at vi bliver, selvom vi dybest set ønsker at melde os ud (Brinkmann 2017).

For det andet så er mennesket drevet efter et grundlæggende begær efter at blive begæret (som Jacques Lacan så præcist sagde det (jf. Žizek 1997, 39)). Vi kan som mennesker begære mange forskellige ting, men den grundlæggende længsel efter at ville være *ønsket* af andre, deler vi alle. På de sociale medier kan vi umiddelbart jage opfyldelse af dette begær gennem likes, delinger, grupper og så videre.

For det tredje har de fleste af os en trang til at være en del af indergruppen i et fællesskab. C.S. Lewis kaldte det »the Inner Ring« (Lewis 1944) – det vil sige kernen i et fællesskab, som vi endnu ikke er med i, men som vi tror opfylder nogle fundamentale behov for os. De flydende gruppeforhold på sociale medier gør det til et oplagt sted at jage indgangen i nye *inner rings*.

Antallet af folk på sociale medier er så stort, og deres sociale *impact* er stadig i sin vorden, så det er et område, som må have stor bevågenhed fra kirken også i den kommende tid. Det er et moderne Akropolis, der både giver oplagte muligheder for at møde folk i trygge fora, men også ser ud til ofte at ødelægge frugtbar samtale og fremhæve skismatiske gruppetendenser.

Politiske forhold

Et væsentligt punkt i karakteristikken af tidens strømninger er de politiske forhold, men her vil jeg alligevel begrænse mig til kun kort at nævne tre områder, som kirken må forholde sig til.

For det første den udbredte populisme. Der findes efterhånden mange fine studier i, hvad populisme egentlig er (fx Müller 2016), men min egen lapidariske definition er, at det er *en higen efter sort-hvide svar i en kompleks verden*. Vi har set denne populisme brede sig i demokratiske lande som USA, Ungarn, Polen og Østrig. Om Danmark kan siges at have populistiske strømninger er mere til debat, men flere af Inger Støjberg og konsorters udlændingestrømninger bundet antageligvis i et ønske om hurtigt at løse en kompliceret sag. Ideologisk er populismen klarest blevet formuleret af DF-politiker Peter Skaarup, der i et ugebrev deklarerede, at følelser må spille en central rolle i politik (Skaarup 2017).

For det andet er der en grundlæggende uenighed om det nationale politiske projekt. Forsimplet kan man sætte et kontinuum op, hvor nationalkonservatisme og multikulturalisme udgør ydrepolerne,

hvilket tydeligt afslører, at vores folk ikke længere ved, hvad vi ønsker: Er det vigtigst at give individet plads til at udlede tro, tradition og kultur i beskyttede rum (multikulti) eller er det vigtigst at værne om historie, tradition og kultur i en fælles ramme af riter og overlevering (konservatisme)? Mange vil være lykkelige over ikke at skulle vælge, men at forholde sig til denne fundamentale konflikt undgår ingen, der ønsker at præge vejen frem (Stjernfelt 2012; Stjernfelt og Eriksen 2008, 273-381).

For det tredje er der et mere individuelt forhold, som gør sig gældende, nemlig instrumentaliseringen – særligt på arbejdspladser (Brinkmann 2016, 12-17 og 94-95). Længe har Webers tese om den protestantiske etik (Weber 1995) været et herskende ideal – eks- eller implicit – men nu er konkurrencestatens golde logik og New Public Management-strategiens ansigtsløse effektivitet udbredt i alle afkroge (Pedersen 2011). Undersøgelser viser, at mange er lede ved jobbet, stress er udbredt som aldrig før og glæden ved at tjene på sin lille jordlod i kald og stand virker fremmedartet (Willig 2016).

Skal kirken agere politisk? Spørgsmålet er ikke afgørende her, for det drejer sig også om den enkelte kristnes forhold til politiske spørgsmål. Hvordan lærer vi at se verdens kompleksitet uden at opgive muligheden for at finde svar? Hvordan undgår vi nationalismens utidssvarende tribalisme, uden at vi forfalder til multikulturalismens implicite censur imod kritik? Hvordan søger vi for stabil udvikling og sund vækst i samfundet uden at drive rovdrift på menneskelige og økolo-

giske ressourcer, som vi er sat til at forvalte?

Individuelle forhold

Individuelle forhold sekulært betragtet

Også på individplan gør der sig en række kendetegn gældende for vores tid. Allerede først en note om begrebet »individualitet«. Man kan jo undre sig over, at individbegrebet er blevet så selvfølgeligt i vores tid, når det igennem næsten hele idéhistorien har været trukket tilbage i forhold til individets rolle i fællesskabet (både religiøse, politiske, nationale og kulturelle). Men siden 1968 – og dernæst 1989 – er ideologierne blevet afløst af identitet, og fordums forkromede udlægninger af verden er nu noget, vi ironiserer over. Men det har ikke medført, at vi opgiver at skabe kohærente fortællinger, som vi selv kan tage del i. Nu er vi bare selv centrum og hjerte i den fortælling. Postmodernismen kan siges delvist utilsigtet at have indført denne individualisering, for med sin heftige ideologikritik efterlod den ikke individet andre muligheder end at gøre sig selv til gud.

Det har medført to centrale fortællinger, som er udbredte i nutiden. Den første er vigtigheden af autenticitet, hvilket vel ligger lige for. Men jagten på autenticitet har medført, at den nu også fremstår som inhærent moralsk god (Taylor 1991). Autenticitet er udtryk for den oldgamle »følge dit hjerte«-logik, men den moralske overbygning er relativt ny. Nu er den spredt over mange kanaler, hvor hjemme- eller lokalt producerede varer per definition er bedre moralsk set, og hvor tv-stjerner som Bonderøven og Nak&Æd-

duoen kan blande *feel-good* og *wildlife* på en måde, der får enhver byboer til at længes efter fortidens ægte liv. Kirkeligt set er der måske en afsmitning her, når en særlig popularitet gives til nogle prædikanter med enorm indlevelse eller til nogle evangelister/diakoner/missionærer med radikal livsførelse. Det *må* jo være sandt, når de prædiker eller lever så autentisk!

Den anden fortælling omhandler seksualiteten som lyststyret nydelse. Den fortærskede kulturradikale etos er nu blevet vores hedonistiske grundfortælling, og når det kodes sammen med den fremtalte sandhedsrelativisme på det moralske område, så gives der ikke længere nogen legitimitet til at hævde ét seksualsynd over andre. LGBTQ+ og den gryende polyamori bliver både applauderet af meningsdannere og fremhævet som et særligt dansk frisind af størstedelen af danskere.

Kirken står i en udfordring med at klargøre forholdet mellem autenticitet og sandhed (Mørch 2016). En klar, robust teologi må udvikles, hvor autentisk disciplenskab og bibelsk lære går hånd i hånd. Den lyststyrede nydelse har været en udfordring alle dage, men i vores tid er den politisk korrekt. Derfor må kirken indstille sig på en langvarig kamp for ægteskab og samliv, der betoner, at kærlighed og forpligtelse er hinandens forudsætninger.

Individuelle forhold religiøst betragtet

Meget af det oven for nævnte er fælles gods for danskere, men der er også en række iagttagelser, som udspringer af det teologiske blik, der ser. De sidste punkter er således karakteristiske, som forhå-

bentligt kan siges at være almene, men som også delvist har sit ophav i et kristent verdensbillede.

For det første er den bibelske analfabetisme omfattende. De fleste danskere kender ikke længere til helt grundlæggende og centrale fortællinger eller personer fra Bibelens univers. Mange danskere har aldrig mødt en bibeltro kristen, og færre og færre går selv i kirke (Zuckerman 2008). Det betyder, at de klassiske kristne begreber i samfundet betyder noget helt andet, end de gør i kirkens rum. Begreber som Gud, hellighed, synd, kærlighed, ægteskab, frelse og så videre, kan nogle gange bruges på diametralt modsatte måder, end de traditionelt har været brugt og forstået. Her vil jeg trække to implikationer frem: (a) »Gud findes formentlig ikke, og hvis han gør, så er han i hvert fald ikke en moralsk autoritet« (Højsgaard 2011, 49-67). Med det postulat har man både afskrevet den dobbelte udgang, stedfortrædende forsoning, bibelsk etik og sikkert mere. Det skyldes primært den anden implikation, nemlig (b) at Bibelen ikke tillægges nogen autoritet (prægnant fremført af den tidligere statsminister, jf. Rasmussen 2005). Mange kendte danskere står gerne på mål for Bibelens kulturelle betydning eller litterære storhed, men nogen autoritet tillægges den sjældent, heller ikke af menige danskere. Som vi skal se om lidt, så skyldes alt dette ikke, at danskere ikke er religiøse, men at sekulariseringen har den følgevirkning, at det ligger latent i vores vurdering af kristendommen, at »den har vi jo prøvet« (Kofoed 2012).

For det andet er tidens religiøse liv kendetegnet ved Google-buddhisme,

hvormed menes, at de åndelige spørgsmål søges besvaret i enerum (Højsgaard 2011). Internettet er den foretrukne guide i det åndelige univers for de fleste danskere, og religiøse hjemmesider har høje besøgstal. Det fragmenterede og usammenhængende livssyn, som kendetegner megen nyreligiositet passer godt til *pick and choose*-mentaliteten hos mange. Det skyldes formentlig den forudgående opfattelse, at religion primært er verdenshåndtering (Engberg-Pedersen 2014). Religionernes mulige sandhedsværdi er mindre relevant, hvis bare den virker for mig. Det er dog ikke kun de store masser, der har et konsumforhold til åndelige spørgsmål. Undersøgelser peger også på, at særligt unge fra klassisk kristne miljøer i stigende grad sammensætter deres tro og livssyn fra forskellige input. Den amerikanske sociolog, Christian Smith, definerede i bogen *Soul Searching* unge amerikanske kristnes gudsbillede som »moralistic therapeutic deism«, hvor Gud ikke umiddelbart har noget at gøre med livet »hernede« (deismen) udover at sætte nogle mere eller mindre snævre rammer op omkring det gode liv (moralisten), men han kan dog påkaldes, når man har det svært (terapeuten) (Smith 2005, 118-71).

For det tredje er der, hvad jeg kalder den *historisk-immanente* udfordring. Det dækker over den udbredte pragmatisme, som kendetegner megen nutidig kristendom. Prægnant er denne analyse af Jürgen Moltmann:

The modern world has become pragmatic. What does not turn into

act has no value. It is only practice that verifies a theory, for reality has become identical with the historical world. People understand themselves as historical beings. For them the only possible correspondence between being and consciousness is to be found in actual historical practice. For them truth only comes about in what is truly act. Hence for men and women today the truth, as Brecht says, must 'always be concrete'. And that means it must 'be performed'. That is the modern turn from the pure theory of truth to the practical theory of it (Moltmann 1993, 6).

Mange kristne skeler skeptisk til teologer, for hvad skal vi egentlig bruge det langhårede pedanteri til? Problemet er ikke, at vi forlanger, at teologien skal være praksisnær. Det er uomgængeligt. Problemet er, at vi overser, at det aktive og det kontemplative er tæt vævet sammen. Historisk har teologien vandret ad tre veje: *vita contemplativa*, *vita activa* og *vita passiva*. *Vita passiva* er ifølge Luther troens modtagelse af Guds frelse og derfor den vigtigste (Bayer 2017, 54-56). De to andre praksisser er afledt af denne, men lige vigtige. Det ses også i Bibelen, hvor Peter, i en fortættet passus, skriver, at »Alt, hvad der behøves til liv og guds frygt, har hans guddommelige kraft skænket os gennem erkendelsen af ham« (2 Pet 1,3-4, mine kursivering). At se skeptisk på det kontemplative underkender, at en substantiel del af tros livet gives ved erkendelsen! I samme afsnit forbinder Peter tro med dyd,

erkendelse, selvbeherskelse, udholdenhed, guds frygt, brodersind og kærlighed, og han slutter med følgende proposition: »For når alt dette findes og vokser hos jer, kan I aldrig være uden flid og uden frugt i erkendelsen af vor Herre Jesus Kristus« (2 Pet 1,8). Alle de gode ord peger igen på erkendelsen, som ikke kan være uden flid og frugt.

Problemet er i anden omgang ikke kun, at vi har en udbredt holdning, som ikke forstår livsnerven i kontemplationen, men også at det udfordrer helt centrale punkter i dogmatikken, som *kun* kan gribes i tankens utilstrækkelige lovprisning, for eksempel Guds væsen og karakter. Megen bøn i Bibelen er egentlig kontemplative doksologier i benovelse over at have fået lov til at smage en lille flig af Guds storhed. Den praksis må vi ikke opgive. Den ensidige vægtlægning på pragmatik er desuden med til at moralisere troen på en uevangelisk måde, hvor vi i tilstræbt aktivisme glemmer, at det at leve Gud nær er lykken. Ingen tro eksisterer ensomt uden gerninger, men troen eksisterer heller ikke uden *vita passiva* og *vita contemplativa*.

Opsummering

Tidsånden er ikke én, men der er strømninger i tiden, som vi kan identificere og gå i interaktion med. Nogle af strømningerne løber igennem hele landet, andre er geografisk afgrænset for eksempel til storbyen eller et givent lokalsamfund. At være Kristus tro i sin tid er blandt andet at kunne udpege muligheder og udfordringer netop nu, så vi kan tjene med frimodighed og integritet. Jeg har peget på en ræk-

ke forhold på det sociale og individuelle plan, som jeg mener, er karakteristiske for vores land netop nu. Jeg erkender, at det er en både tentativ og mangelfuld beskrivelse – primært fordi det ikke er muligt at

følge tidens strømninger i alle retninger på én gang. Dertil er dens trafik simpelthen for dubiøs, og den enkelte betragter for meget vævet ind i hele misæren. Men noget kan dog siges.

Note

1 Denne artikel er en udvidelse af et foredrag, som blev holdt for Luthersk Missions frime-nighedspræster og forkyndere den 1. november 2017. Tak til deltagerne for en levende og

konstruktiv diskussion. Også en tak til disciplinens nestor, Leif Andersen, for kommentarer før foredraget, og til Jens Bruun Kofoed og Manuel Vigilius for kommentarer til artiklen.

Litteraturliste

Bayer, Oswald. 2017. *Martin Luthers teologi. Inutidigt perspektiv*. Frederiksberg: Eksistensen.

Brinkmann, Svend. 2014. *Stå fast. Et opgør med tidens udviklingstrang*. København: Gyldendal.

Brinkmann, Svend. 2016. *Ståsteder*. København: Gyldendal.

Brinkmann, Svend. 2017. *Gå glip. Om begrænsningens kunst i en grænseløs tid*. København: Gyldendal.

Carson, D.A. 2012. *The Intolerance of Tolerance*. Grand Rapids: Eerdmans.

Dawkins, Richard. 2006. *The God Delusion*. London: Bantam.

Engberg-Pedersen, Troels. 2014. »Religion som verdenshåndtering«. *Dansk Teologisk Tidsskrift* 77: 27-45.

Højsgaard, Morten Thomsen. 2011. *Den tredje reformation - fra statskristendom til google-buddhisme*. København: Kristeligt Dagblads Forlag.

Keller, Timothy. 2014. *The Freedom of Self-Forgetfulness. The Path to True Christian Joy*. Leyland: 10Publishing.

Keller, Timothy. 2016. *Making Sense of God. An Invitation to the Skeptical*. London: Hodder & Stoughton.

Kofoed, Jens Bruun. 2012. »The Demon is in too Deep: Being Missional in a Post-Christian Society«. I *Videre med evangeliet. Festskrift til misjonslederen Egil Grandhagen*, redigeret af Hans Aage Gravaas, Erik Kjebekk og Arne Redse, 163-172. Trondheim: Akademika.

Lewis, C.S. 1944. »The Inner Ring«. Memorial Lecture. King's College, University of London. www.lewissociety.org/innerring.php.

Moltmann, Jürgen. 1993. *The Trinity and the Kingdom. The Doctrine of God*. Oversat af Margaret Kohl. Minneapolis: Fortress Press.

Müller, Jan-Werner. 2016. *Hvad er populisme?* København: Informations Forlag.

Mørch, Michael Agerbo. 2016. »Forkyndelse mellem tradition og fornyelse«. I *Ord fra Guds hjerte*, redigeret af Flemming Stidsen, 115-28. Fredericia: Lohse.

- Nikolajsen, Jeppe Bach. 2017. *Kirkens rolle i et pluralistisk samfund*. Fredericia: Kolon.
- Pedersen, Carsten Hjorth. 2009. *Hvordan få det sagt? En praktisk grundbog for kristne formidlere*. Fredericia: Lohse i samarbejde med LogosMedia.
- Pedersen, Ove Kaj. 2011. *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Pittelkow, Ralf og Karen Jespersen. 2006. *Islamister og naivister - et anklageskrift*. København: People's Press.
- Rasmussen, Anders Fogh. 2005. »Grundtvig og Kierkegaard - nogle af mine vigtige kilder.« 30. november 2005. http://www.stm.dk/_p_7488.html.
- Skaarup, Peter. 2017. »Politik er først og fremmest følelser«. 2017. https://lokal.danskfolkeparti.dk/Peter_Skaarups_ugebrev_Politik_er_f%C3%B8rst_og_fremmest_f%C3%B8lelser_.
- Smith, Christian. 2005. *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers*. Oxford: Oxford University Press.
- Stjernfelt, Frederik. 2012. »Multikulturalisme - introduktion til et problem«. I *10 bud - på kultur, identitet og værdier i Danmark*, redigeret af Mehdi Mozafarri, 74-90. Aarhus: Systime.
- Stjernfelt, Frederik og Jens Martin Eriksen. 2008. *Adskillelsens politik. Multikulturalisme - ideologi og virkelighed*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Taylor, Charles. 1991. *The Ethics of Authenticity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Taylor, Charles. 2007. *A Secular Age*. Cambridge: Belknap.
- Weber, Max. 1995. *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*. København: Nansensgade Antikvariat.
- Willig, Rasmus. 2016. *Afvæbnet kritik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Zizek, Slavoj. 1997. *The Plague of Phantasies*. London: Verso.
- Zuckerman, Phil. 2008. *Samfund uden Gud*. Højbjerg: Forlaget Univers.

Forfatter

Michael Agerbo Mørch

Dansk Bibel-Institut, Center for Teologi i
Praksis

Leifsgade 33, 2300 København S

mam@dbi.edu